

Серія
«КЛАСИКА»

H. G. G. G.

**Іван
Франко**

МОЙСЕЙ

Поєма

Київ
Університетське
видавництво
Пульсари
2010

ББК 84.4УКРІ
Ф83

Твір високого громадянського і філософського звучання, що й через 100 років після написання не лише не втратив свого значення, а, навпаки, надзвичайно актуальний в час нелегкого формування нашої національної волі й державницької свідомості як при-
страсне послання поета до свого народу.

Автор вступної статті *Дмитро Павличко*
Редагування, коментарі та примітки
Михайла Шалати
Ілюстрації *Євгена Безніска*

На другій сторінці —
фото І. Франка з групового знімку 1904 р.

Серія “Класика”
започаткована 2007 року

ISBN 978-966-8767-70-8 (серія)
ISBN 978-966-2171-82-2

© Павличко Д. В., передмова, 2010
© Шалата М. Ю., коментарі і примітки, 2010
© Безніско Є. І., ілюстрації, 2010
© Міщук Л. В., художнє оформлення, 2010
© Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2010

СУЧАСНІ АКЦЕНТИ У ПОЕМІ ІВАНА ФРАНКА “МОЙСЕЙ”

Чим глибше вчитуємося в наснажені патріотичним духом твори Івана Франка, тим більше переконуємося, що він — не тільки предтеча вільної України, а й творець прагматичної системи конкретних завдань, од вирішення яких у ХХ ст. залежало, а в ХХІ-му залежатиме життя й сила нашої національної ідеї. Франко — будівничий української державності. Ми живемо в часи, коли майже всі перепроби, які нашому народові й нашій державі необхідно пройти, Франко передбачив, описав, і, щоб нам не збитися з дороги, програмно опрацював.

Процеси внутрішньої сконсолідованості народу — власне, витворення нації з етнічної маси українців, взаємини українців зі своїми владними провідниками, проблеми будівництва демократичного ладу, в якому повинні пошановуватися соціальні, економічні, творчі права людини, наші відносини з державами-сусідами та Європою — щодо всього цього знаходимо проникливі поради у Франка.

У цьому контексті найважливіше його поетичне творіння — поема “Мойсей”. А взагалі, якщо уявити творчість Франка як наповнений міріадами більших і менших світил космос, то серед них “Мойсей” — найяскравіше видиво. Поетичний вступ до “Мойсея”, що починається словами “Народе мій, замучений, розбитий...”, — супутник тієї зорі, але водночас — автономна зірка, яка пульсує на осьовій лінії світового простору Франкових писань.

Іван Франко створив те послання до свого народу, на перший погляд, за випадкових обставин, але в житті великих людей, як взагалі в історії, дуже часто випадок є ознакою логіки неунікненої закономірності. Видавець поеми Кароль Беднарський в уже готовій верстці книжки помітив, що лишилися

незаповненими кілька сторінок, і попросив автора написати, очевидно, прозою, невелику передмову. Це було 19-го липня 1905 року, а вночі на 20-е липня передмова була написана, причому не прозою, а віршем.

Чи був цей твір інспірований поезією Пантелеймона Куліша “До рідного народу” з відомим початком: “Народе без пуття, без честі і поваги”? Складне питання. І. Франко негативно ставився до деяких писань П. Куліша, в тому числі й до згаданого вірша, але справедливо відзначив, що “хиби його (Куліша) особистої вдачі і його світогляду в очах потомності значно вменшаться, а зате великі його заслуги визначаться виразніше”. Можливо, Кулішеве звернення до народу зблиснуло перед Франком, коли він почав писати своє звернення, але для нас важливо збагнути не поштовх до написання, а різницю в поглядах двох класиків на народ. Оцінюючи в основному лише козацькі сторінки нашої історії (та й то не завжди правильно!), автор “Чорної ради” картає український народ, а Франко, подаючи різкі, безпощадні характеристики українського народу, виставляє і його незаперечні високі якості, показує переможну і ясну будучину нашої нації. В поетичному вступі до “Мойсея” нема базованої на якійсь фольклорній прикметності чи на якійсь одній історичній події і зачиненої на цьому вузької, народницької думки. Народ у розумінні Франка — це рухома, суперечлива в своєму розвитку, але зростаюча в своїй духовності невмируща сила, яка прагне свободи і дає свідомість колективного безсмертя мислячій національній одиниці.

У поетичному вступі до “Мойсея” геній Франка вже був на висоті цієї поеми, крім того, він був змобілізований не лише цейтнотом короткої липневої ночі, але й відчуттям браку часу на реалізацію численних задумів, які роїлися в ньому. Тут геній Франка явив себе в досконалії довершеності, яку в українській літературі можемо ще спостерігати в “посланії” Т. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”.

Поетичний вступ до “Мойсея” написаний класичними терцинами — формою, яку Франко вперше використав і яку

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Як природньо звучить це створене поетом слово! Хочу звернути увагу на інший несподіваний неологізм у поемі. Спечечаючись із “демоном одчаю” Азazelем, Мойсей каже:

Відступись! Закликаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним.

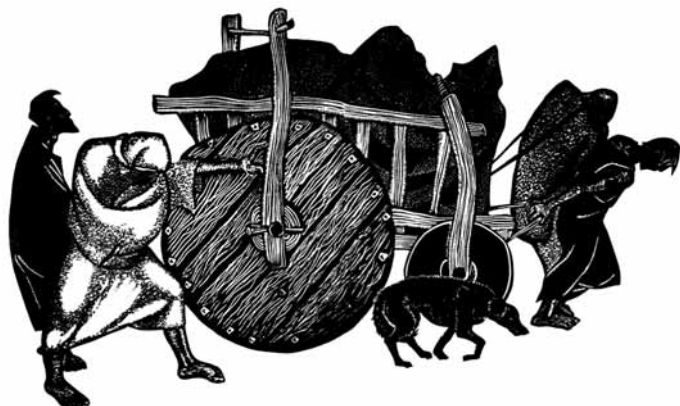
Штирочертне ім'я — це ім'я Бога Ягве, але за гебрейською традицією не вимовляється, а графічно відтворюється із чотирьох літер. Цей рядок Франка повен неймовірної напруги, спирається на точну за звуком і за змістом риму.

Франкова майстерність із найбільшою потужністю дала знати про себе у вступі до поеми, саме там, де наступає найдраматичніший момент, хвилина чуда — коли паралітик має встати, повіривши в своє оздоровлення.

Та прийде час — і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі...

Таким алітераційним оркестром звучань нашої мови міг покористуватися тільки Франко, який з усіх наших літераторів найбільше українською мовою написав і досконало знав її рокотливі музикальні властивості.

Поетичний пролог до “Мойсея” — драматичний твір, в якому змагаються дві протилежні думки. Одна — про націю хвору, слабосильну, принижену своїм бездержавним становищем, друга — про націю повсталу, титанічну, державну, пануючу над своїми територіями, просяваючу поміж собі рівними народами. Але є ще тут глибша драма, точніше трагедія вождя, пророка, отого інтимного “я”, котре виступає в скром-

“І підуть вони в безвість віків...”

Ще момент — і Єгошуї крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінем поб'ють
А Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонській мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духови шлях
І вмирати на шляху...

Львів, січень – до липня 1905

КОМЕНТАРІ

Поема Івана Франка “Мойсей” (1905) — вершинний твір його поезії, а водночас один із найвидатніших в українській літературі. Відомий своєю вимогливістю критик Микола Євшан у студії-рецензії “Пісня про Мойсея” (1909) зазначав: “Такий твір, як “Мойсей”, мусить бути твором цілого життя, сумою змагань, мрій, ідеалів, які присвічували поетові у роботі, твором, в якому поет виповідає себе цілого і більше не має вже нічого важнішого над те сказати. Такі твори пишуть генії на вершинах своєї творчости перед своєю фізичною або моральною смертю...” (*Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика.* — Київ: Основи, 1998. — С. 437).

Цитований критик чи не єдиний, хто ще до того, поки сам Франко не розкрив генези свого твору, сказав у друку про зв'язок поеми “Мойсей” зі Святим Письмом. Цього зв'язку, зосібна, не добачили автор монографії “Іван Франко. (Поезія)” (Коломия, 1909) А. Крушельницький та автор критичної студії “Мойсей”. Поема Івана Франка” (Тернопіль, 1912) Я. Ярема.

За життя І. Франка поема “Мойсей” виходила двічі:

Іван Франко. М о й с е й: Поема / Накладом автора. — Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1905. — 102 с.

Іван Франко. М о й с е й: Поема / Друге виданє, з передмовою. (“Літературно-наукова бібліотека”, ч. 153). — Львів: Із “Загальної друкарні” (Академічна, ч. 8), 1913. — 63 с.

У нашому виданні поема подається за другою публікацією — при тому Франкова мова зберігається значно більшою мірою, ніж у “Зібранні творів” Івана Франка у 50-ти томах (Київ: Наукова думка, 1976–1986) і навіть у недавно виданих “Вибраних творах” письменника в 3-х томах (Дрогобич: Коло, 2004).

На основі видань поеми 1905 і 1913 років цікаво простежити, як сам І. Франко себе редагував, наближуючи свою мову до української загальнолітературної. Було, скажімо, “світ”, “святий”, “свідки”, “свѣдкі”, “свѣдкі”, “свѣдкі”, “свѣдкі” — стало: “світ”, “святий”, “свідки”, “сміх”, “цвіти”. Слова “напротив”, “Міцраїм” поет змінив на “напроти”, “Міцраїм”; фрази “дві блискавці в хмарі”, “над пророцькою річу” — на “дві блискавки в хмарі”, “над пророцькою річу” (по-сучасному “річчю”).

Інколи у творі відчутні вагання поета з приводу фонетики й правопису, який у Галичині часто мінявся. Приміром, фрази із видання 1905 року “на таблицях залізних”, “все найкраще, найвище” у виданні 1913 року зазнали непотрібних змін: “на таблицях зелізних”, “все найкраще, найвище”.

Оскільки поет уживав паралельно слова “залізо” і “зелізо”, “будяк” та “бодяк”, “на плечах” і “на плечех”, зберігаємо лиш кожну першу з цих форм. На подібній підставі пишемо всюди “кращий”, “вищий”, “дужчий”, “дорожчий” замість “красший”, “висший”, “дужший”, “дорожший”.

Залишаємо без змін Франкові слова “житє”, “коріне”, “бажанє” (як і рідкісні у Франка подібні слова з подвоєнням приголосних: “прощанне”, “багатте”). Дотримуємо Франкове написання слів “глибоко”, “жерела”, “зломати”, “змія”, “м’який”, “плян”, “сумежний”, “тілько” замість сучасних “глибоко”, “джерела”, “зламати”, “змія”, “м’який”, “план”, “суміжний”, “тільки”, а головне, дотримуємо форми “інший”, “інакше”, над якими нині часто дискутують мовознавці у підготовці нового “Українського правопису”.

Зберігаються навіть авторські знаки наголосу у творі. (Між іншим, слово “тиша” І. Франко наголошував на другому складі).

Зміни у нашому виданні, таким чином, дрібні, і то найнеобхідніші. Перечислимо майже всі наші осучаснення Франкових слів у поемі (слова письменника — у дужках): “аналогія” (“анальогія”; за цим же принципом — “мітольоґія”, “психолоґія”), “багатство” (“богацтво”), “велетень” (“велитень”), “дітей” (“дітий”; за цим самим принципом — “ночий”), “дрижати”

(“дріжати”), “жодний” (“жадний”), “замість” (“замість”; за цим самим принципом — “натомість”), “очі” (“очи”), “претензія” (“претенсія”), “різний” (“ріжний”), “силует” (“сілоет”), “хиба” (“хиба”).

Звичайно, осучаснено синтаксис і правопис. Щодо правопису, то в обох виданнях поеми — 1905 і 1913 років — типовими були такі написання, як: “годї”, “сніг”, “слїзми”, “весїльний”, “дїтвора”, “колї” (“засьяєш у народів вольних колї”), “волї”, “хатї”, “пустинї”; “гнати-муть вас”, “жити-мете”, “товкти-ме”; “ї зневїрив ся люд”, “сорок літ я трудив ся...” і т. п.

Головні авторські відміни в текстах першого і другого видань поеми “Мойсей” зазначаємо у “Коментарях”.

В архіві Івана Франка (Відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 271) зберігається автограф поеми “Мойсей”, але не повний — без I–VI розділів. Розходження між тим автографом і першопублікацією поеми див. у виданні: *Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах... — Т. 5. — С. 359–364.*

Друге видання “Мойсея” автор супроводив “роз’ясненям” — цінною “Передмовою”, котру передруковуємо повністю.

За другим, із 1913 року, виданням поеми “Мойсей” за життя автора здійснено два її переклади — польський і російський:

Iwan Franko/ M o j i e s z: Poemat / Tiomaczy z ukraickiego przy wspydzialne Autora Wiodzimierz Kobryn.— Lwyw: Z “Drukarni powszechnej”, 1914.— 99 s.

Иван Франко. М о и с е й: Поэма, с предисловием автора / Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова.— Вена: Издание П. Дятлова, 1917.— 85 с.

Короткі відомості про вказаних інтерпретаторів поеми:

Кобрин Володимир (1879–1941) — український перекладач, за фахом юрист. Листувався з І. Франком. Окрім поеми “Мойсей”, переклав ще польською мовою його казку “Лис Микита”, поезію “Каменярі”. Переклав також “Слово о полку Ігоревім” і Шевченків “Кобзар”. Жив і працював у Дрогобичі. Незаконно репресований і страчений більшовиками.

Дятлов (Дятлів) Петро (1883–1933) український перекладач, політичний діяч. Російською мовою переклав, крім Франкової поеми “Мойсей”, поезію Лесі Українки “Досвітні огні”. Українською мовою перекладав твори Максима Горького, Володимира Короленка. Був членом комуністичної партії, проте це не завадило комуністичному режимові його стратити.

Обидва названі переклади “Мойсея” І. Франко читав у рукописах, правив (особливо перший), до обох написав передмови (варіанти тієї, котрою відкривалося видання поеми 1913 року), проте виходу другого (російського) перекладу вже не дочекався.

Поема І. Франка “Мойсей” відразу здобула широку популярність серед української інтелігенції, студентської молоді, серед освічених селян. У свій ювілейний 1913 рік (40-річчя творчої діяльності), уже тяжко хворий, поет об’їздив із цією поемою багато міст Західної України: Чернівці, Тернопіль, Станиславів, Коломия, Самбір, Турка... Авторське читання твору справляло незабутнє враження на присутніх. Згодом у збірнику “До світла” (Харків, 1929.— С. 11) очевидець (на жаль, не названий) згадував про таку подію в Дрогобичі: “11 квітня 1913 р. з’їхалося учительство Дрогобицької округи, селяни і місцева інтелігенція... О 2-ій годині в залі “Народного Дому” в Дрогобичі появився Іван Франко з сином Тарасом. Сів за стіл на сцені, а біля нього обертав сторінки книжки його син. Поет тоді вже не міг рухати руками. Сидів зболілий, та ще ясным і твердим голосом читав свій твір “Мойсей”. Чудові, високого почуття вірші лунали в тишині залу, і здавалося, що це не стара, змарнована життям людина, а велетень, що гримить могутнім голосом пісні або стихає тихою журбою над долею трудящого люду... І в цей момент пережили ми високе піднесення духу, що здіймається вище над усі життєві будні...” (Цит. за: Дей О. Живий Франко // Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1956.— С. 53).

Як немало інших Франкових творів, поема “Мойсей” зазнала цензурних заборон. Київський “окремий цензор” С. Щеголев, зосібна, в 1913 році повідомляв своє петербурзьке

начальство, що в пролозі до поеми вбачає “призыв малороссов в России к бунтовщическим деяниям и к отторжению от России”, а в наступній депеші уточнював, що Франкові рядки “призывают малороссов от Кавказа до Карпатского Бескида добиваться самостоятельности” (*Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965.*— Київ: Наукова думка, 1966.— С. 296–297). Слід віддати цензорів належне — він правильно прочитав поетову ідею: Україні — державницьку незалежність, самостійність!

У Франка, як слушно відзначає український учений-філолог і педагог В. Сімович, “раз-у-раз стоїть перед очима провідник, що, як той жидівський Мойсей, вивів би народ із неволі... Але ж такий провідник, як оттой Мойсей біблійний... мусив би мати непохитну віру в те, що мета, куди він веде народ, правдива. За найменший сумнів у своєму ділі, у своїй праці — його чекає найбільша кара: сам він до мети не дійде, хоч сам народ дійти і може, і таки дійде... Такі головні думки того найбільшого українського твору ХХ ст., Франкової поеми “Мойсей”. А той Мойсей Франкової поеми — це він сам, це поет — народний провідник...” (*Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність/ Третє видання.*— Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966.— С. 76–77).

Михайло Шалата

ПРИМІТКИ

¹ М о й с е й — перший пророк Ягве (Єгови), релігійний наставник і політичний вождь ізраїльських племен, який вивів євреїв із єгипетської неволі і, через 40 років блукань по Аравійській пустелі і тяжких випробувань долі, привів їх у благодатну Хананську землю, яку заповів їм Господь (“заповітна земля”, “обітована земля”). Сам, правда,— така була воля Господа — не ступив на цю землю: лиш побачив її з високої гори — і розпрощався з життям, проживши 120 років. “Не з’являвся більше такий пророк в Ізраїлі, як Мойсей, з яким Господь розмовляв віч-на-віч” / *Святе Письмо Старого та Нового Завіту: Повний переклад... (о. І. Хоменка.— Рим), 1991.— Второзаконня, 34 : 10.* / (Далі посилання на Біблію — за цим виданням).

Мойсей вважається автором перших п’яти книг Старого Завіту: “Буття”, “Вихід”, “Левіт”, “Числа” і “Второзаконня” (“П’ятикнижжя”). Інших джерел, крім Старого Завіту, про Мойсея немає, тому докладних відомостей про нього не існує.

Ще задовго до створення поеми “Мойсей” — у листі до редактора львівського журналу “Зоря” Омеляна Партицького від 29 серпня 1883 року — І. Франко писав: “Коли б Ваша воля була знаходити руську публіку... я готов би був на будуще... розібрати систематично бодай “П’ятикнижжє” Мойсеєво, коли не цілий Старий Завіт” (*Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах.— Т. 48.— К.: Наукова думка, 1986.— С. 356*). Пізніше цей замір письменник частково реалізував у студії “Поєма про сотворене світа” (Львів, 1905), яку в 1918 році перевидано у Вінніпезі під назвою “Біблійне оповідання про сотворенне світа в світлі науки”. Ця студія, на жаль, досі об’єктивно не оцінена.

У передмові до російського перекладу “Мойсея” (переклад П. Дятлова) І. Франко висловив такий свій погляд: “Вопрос о том, историческое явление Моисей или нет, не решен до сих пор — за недостатком действительно исторических свидетельств, посторонних древнееврейскому преданию (себто Старому Завіту.— *М. Ш.*)... Несмотря на это, Моисей все-таки является самой грандиозной фигурой древней истории человечества... что если не для историка, то, по крайней

мере, для человеческого воображения и для его поэтического воспроизведения представляет неисчерпаемый источник тем и вдохновенный... Моисей — непризнанный пророк, сорок лет кочующий со своим народом в пустыне и не могущий в продолжение этого времени пройти небольшое пространство между Египтом и Палестиной (вона ж — Ханаанська земля.— *М. Ш*), которое даже тогдашние путешественники проходили в течение нескольких дней,— вот ряд удивительных сюжетов для поэта” (*Цит. за: Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах.— Т. 5.— К.: Наукова думка, 1976.— С. 367*).

На той час, коли Франко писав ці рядки, були відомі праці з іншими поглядами на Мойсея. “Моисей,— сказано в одній із них,— вождь і законодавець народу єврейського, пророк і перший священний побутописець. Він народився в Єгипті за 1574 чи за 1576 років до р[іздва Х[ристового] і був сином Амрама та Йохаведи...” (*Никифор, архимандрит. Иллюстрированная полная популярная Библейская Энциклопедия.— Москва, 1891.— С. 480*).

Сучасний автор — американський єврей М. Харт — пише: “Напевно, жодна людина на історії не була відмічена такою загальною любов’ю, як великий давньоєврейський пророк Мойсей. До того ж, із плином часу його слава тільки зростає, як і число його шанувальників. Найвірогідніше, Мойсей жив і творив у тринадцятому столітті [до н. е.], оскільки Рамзес II, про котрого відомо, що він був фараоном під час виходу євреїв із Єгипту, помер у 1237 році до н. е.” (*Харт М. Сто великих людей.— Москва: Вече, 2000.— С. 99*).

Влучно (хоча — щодо стилю — не відшліфовану) характеристику місійності Мойсея дав лінгвіст, літературознавець та історик з української діаспори Юрій Шерех (Шевельов): “Мойсеєве життя, хоч схилене з погляду логіки історії, було цільне, було чесне, було героїчне і, головне, було доцільне. Так, Мойсей був “проводирем незрячим”. Він кликав євреїв до Палестини, яка сама в собі мало чого варту. Але безмірно вартісним був порив до неї, бо він творив духові цінності і творив передумови для творення їх у майбутньому. Раю нема, але рай є — у поступі, у русі, у творчості” (*Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя. <Статті>: У 3-х томах.— Харків: Фолю, 1998.— Т. 2.— С. 92*).

² Тут ще піски й червоні, як ржа...— У виданні поеми “Мойсей” 1905 року цей рядок має дещо інший вигляд: “Тут піски ще й червоні, як ржа”.

³ М о а в — давня країна, що лежала на схід від Мертвого моря, обабіч ріки Арнон. Назва мешканців країни — моавитяни.

⁴ Й о р д а н — ріка в Палестині, часто згадувана в Святому Письмі, священна для всіх християн. У Йордані від Іоанна Хрестителя прийняв хрещення Ісус Христос.

⁵ Ф ата-моргана злудна — марево облудне, ілюзійне.

⁶ М і ц р а ї м — так у священних єврейських книгах називається Єгипет.

⁷ А ві р о н і Д а т а н — за Старим Завітом — бунтівники, що в часі тривалого походу євреїв до “заповітної землі” сяяли зневіру й виявляли непокору Мойсеєві. В сучасному українському перекладі Біблії перший іменується Авірамом. Там про бунтівників сказано так: “Корах, син Іцгара, сина Кегата, сина Леві, і Датан з Авірамом, сини Еліява, сина Паллу, сина Рувима, повстали проти Мойсея, і з ними 250 чоловік із синів Ізраїля... І послав Мойсей, щоб покликали Датана й Авірама, синів Еліява, та вони відказали: “Не підемо. Хіба мало того, що ти вивів нас із землі, молоком та медом текучої, щоб поморити нас у пустелі; ти хочеш іще й князувати над нами?”... Господь же промовив до Мойсея: “Скажи до громади: ‘Відійдіть геть навкруги від житла Кораха, Датана й Авірона’”. І відступилися люди... а Датан з Авірамом вийшли та й поставали коло входу в свої шатра з жінками, дітьми й немовлятами своїми... Земля під ними розступилася, роззявила рота свого та й поглинула їх самих, домівки їхні... Земля закрилась за ними, і вони зникли з-поміж громади... І вийшов вогонь від Господа й пожер 250 чоловік...” (Числа, 16 : 1, 2, 12, 13, 23, 27, 31–33, 35).

⁸ Є г о в а — назва Бога, яка походить від давньої єврейської назви Ягве (означає: “той, хто є”). “І говорив Бог до Мойсея словами: ‘Я — Ягве... Тож іди, скажи сином Ізраїля; я — Господь, я виведу вас із невольничої праці єгипетської... Я візьму вас собі за народ... Я введу вас у землю, що її клявсь оддати Авраамові, Ісаакові та Яковові; і дам вам її в насліддя. Я — Господь’”. (Вихід, 6 : 2, 6–8).

⁹ В а а л — головний язичницький бог стародавніх народів Сходу (Фінікія, Сирія, Палестина).

¹⁰ Н а с т р і т ь — назустріч.

¹¹ М а д і я м (Мідіян-земля) — бідна, пустельна місцевість на північному сході Червоного моря (нині територія Саудівської Аравії). Тут колись ховався від єгипетського фараона Мойсей. Тут одружився з Ціпорою, дочкою священика Їтра, і сорок років пас овець свого тестя, доки не з’явився Мойсеєві Господь у вигляді вогненного куща й не заповів йому вивести синів Ізраїля з єгипетської неволі. (Див. про цю з’яву у Біблії: Вихід, 3).

¹² Намет заповіта — похідний храм-намет під час мандрування ізраїльтян із Єгипту до Палестини. У нім зберігався “заповіт” вручений, за Святим Письмом, Мойсеєві Господом для єврейського народу (“скрижалі”). Храм-намет був центральним місцем зборів похідної громади. “Тоді сказав Господь Мойсеєві: ‘У перший день першого місяця поставиш хramину намету зборів. І покладеш там кивот завіту’... І виконав Мойсей усе, як заповідав йому Господь... І як хмара піднімалася з-над храмини, сини Ізраїля рушали в дорогу в усіх своїх переходах. А як хмара не піднімалась, то й вони не рушали, аж поки вона знову не піднімалась” (*Вихід, 40 : 1–3, 16, 36, 37*).

¹³ У р — халдейське місто-держава у IV–III тисячоліттях до н. е. — розташовувалось на ріці Євфрат, недалеко від сучасного міста Насірія в Іраку. В Урі, за Біблією, народився родоначальник євреїв Авраам (Аврам).

¹⁴ Г а р р а н (Харан) — місцевість і давнє місто, що лежало на північний схід від Месопотамії (себто від міжріччя Євфрат–Тігр, на території сучасного Іраку). За Біблією, “Господь сказав до Аврама: ‘Вийди з землі твоєї, з твоєї рідні, і з дому батька твого в край, що його я тобі покажу. А я введу з тебе великий народ і поблагословлю тебе...’” І пішов Аврам, як сказав йому Господь... Було ж Аврамові 75 років, коли він вийшов із Харану...” (*Буття, 12 : 1, 2, 4*).

¹⁵ Авраам і плем’я його...— Див. дві попередні примітки.

¹⁶ На луги Канаана — себто, в “заповітну землю” Ханаан (Палестина).

¹⁷ Мого плоду даремно шукать // Око звіря й людини? — Це, на перший погляд, алогічне запитання слід розуміти у зв’язку з попереднім запитанням. Тобто, умовність “Мало б...” із попереднього стосується й цього: “[Мало б] мого плоду...” і т. д.

¹⁸ Ви ж буяйте до неба.— У виданні поеми 1913 року тут помилка: “...не неба”.

¹⁹ С п и ж е в и й — бронзовий. С пижевими шпичками — означає: міцними (твердими), як бронза.

²⁰ С л о б о н и т и — визволяти.

²¹ Н а п у д и т и — налякати.

²² А с т а р т а — найвище поганське божество жіночого роду у давніх народів Сходу (Фінікія, Сирія, Палестина). Чоловічим найвищим божищем, як уже вказувалося, вважався Ваал.

²³ С и н а й — гора і пустеля в Аравії (нині на території Єгипту, поблизу Суецького каналу). Сюди євреї прибули на третій місяць

після виходу з єгипетської неволі. На горі Синай із Мойсеєм розмовляв Господь і вручив йому скрижалі із Законом для єврейського народу. (“І як перестав Господь розмовляти з Мойсеєм на Синайській горі, дав йому дві таблиці свідчення, таблиці кам’яні, записані пальцем-перстом Божим”.— *Вихід, 31 : 18*). Тому Синайську гору ще називають Божою горою.

²⁴ С е н а р — припускають, що це земля, на якій засновано Вавилон, і де, за легендою, споруджувалася Вавилонська вежа.

²⁵ Ж м і н к а — жменька.

²⁶ Ч и р — лико; кора.

²⁷ К р а с и й — строкатий (сорокатиий).

²⁸ Ш а д д а й (Шадай) — первісна єврейська назва Бога. (“І говорив Бог до Мойсея словами: ‘Я — Ягве. Я з’явивсь Авраамові, Ісаакові й Яковові як “Бог Всемогутній” (Шадай), з ім’ям же моїм “Ягве” я не об’явився їм”.— *Вихід, 6 : 2, 3*).

²⁹ Х о р и в — гора в пустелі Мадіям, де Мойсеєві — на той час пастухові у свого тестя — явився Господь у вигляді вогняного куша. (Див. примітку 11).

³⁰ “Не пора мені, діти...” — У виданні поеми 1905 року — “Не пора тепер, діти...”

³¹ І м і й д у х, м о в в і т р и л о, і ї...— Останнє слово цього рядка — “її” — в другому виданні поеми помилково пропущене. “Реставруємо” його за першим виданням.

³² К о л ю ч к и л и ш і м у к и.— За першовиданням поеми — “...та муки”.

³³ А з а з е л ь (Азazel).— Прийнято вважати, що це, за віруванням давніх народів Сходу,— злий дух пустелі, якому приносили в жертву живого козла (звідси — “козел відпущення”). У Біблії, зокрема, згадано, як таку жертву приносив Арон — головний священослужитель євреїв у часі їхніх мандрів до “землі обітованої”: “...Арон візьме обох козлів і поставить їх перед Господом при вході в намет зборів, і кине про них жереб: один для Господа, а один для Азазела. І приведе Арон козла, що на нього випав жереб для Господа, і принесе його в жертву за гріх, а козла, на якого випав жереб для Азазела, поставить живого перед Господом, щоб справити на нім покуту і потім пустити його Азазелові в пустиню” (*Левит, 16 : 7–10*). Є, проте, думка, що Азазель — це таки сам “козел відпущення”, із яким віддалялися в пустелю відпущені гріхи громади.

³⁴ Н е б о - г о р а (правильно — Нево-гора) — місце, з якого, за Біблією, Господь показав Мойсеєві “обітовану землю” (Палестину),

на котру, однак, не дозволив йому ступити. Розташована на схід від північної частини Мертвого моря.

³⁵ Порівняймо цю і наступну строфи поеми з мініатюрою “Серцем молився Мойсей...” із Франкової збірки 1898 року “Мій Ізмарагд” (із циклу “Паренетікон”):

Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого;
І говорив йому Бог: “Що так до мене кричиш?”

Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут, як твоє серце кричить”.

³⁶ Підіймається сонце, пала...— Слово “пала” у виданні поеми 1913 року пропущене. Подаємо його за виданням 1905 року.

³⁷ Ф а з г а (Фізга; Пізга) — верх гірського масиву Нево-гори. У Біблії: “Тоді Мойсей зійшов із Моав-степу на гору Нево, на верх Пізга, що проти Єрихону, і показав йому Господь усю Гілеад-землю до Дана, увесь Нафталі-край і землю Ефраїма та Манасії...” [і т. д.— себто, показав землю Палестини]. (*Второзаконня, 34 : 1, 2*).

³⁸ І рука колисала...— За першовиданням поеми — “...коликхала”.

³⁹ Ох, дитя невидуще! — У виданні поеми 1905 року — “Ох, дитя нетямуще!”

⁴⁰ Після цієї у першовиданні поеми “Мойсей” стоїть така строфа:

Тут удариться він о зубець,
Розіб’ється на части,
Там з собою ще камінь порве,
Щоб з ним разом упасти.

Очевидно, І. Франко свідомо у другому виданні скоротив цю строфу, бо коли камінь “розіб’ється на части”, то чи “з собою щй камінь порве”? Та й навряд, чи від першого удару “о зубець” камінь “розіб’ється на части”,— природніше так, як сказано у наступній строфі: “Тут покине шматок, там другий...”

⁴¹ О р і о н — персонаж грецького міту. Син бога землі і води Посейдона, мисливець-велетень, який за наругу над дочкою одного з багатих володарів (варіант: дочкою Прометеевого брата Атланта) Меропою був осліплений. Посейдон же наділив Оріона здатністю ходити по воді, і той перейшов через море до бога сонця Геліуса, котрий повернув йому зір. Загинув Оріон від укусу скорпіона, якого послала богиня тваринного і

рослинного світу Артеміда (варіант: загинув від стріли Артеміди). На небі, мовляв, після його смерті засвітилися з волі Олімпу сузір'я Оріона і Скорпіона.

І. Франко у передмові до поеми “Мойсей” і в самій поемі використав невідомий нам варіант міту за німецьким джерелом.

⁴² Тим ім'ям штирочертним...— ім'ям із чотирьох літер (“Ягве”).

⁴³ Т а м а — гребля; перепона.

⁴⁴ С е т а м Кармелю скелі.— У виданні поеми 1905 року — “Се є Кармелю скелі”.

К а р м е л ь — одна з наймалювничіших і найродючіших гір у Палестині, а також давнє місто неподалік неї, над Середземним морем. Нині це територія Ізраїлю — на південь від міста Хайфи.

⁴⁵ С і о н — одна з південних гір Єрусалима, на котрих поставило це місто. Вважається священною.

⁴⁶ Є в у с е ї (євусії), а м о р е ї (аморії), а м о н і т и (амонітiani), х а н а н е ї, х е т т а (хеттити), а м а л и к (амаликитiani), ф і л і с т и н и (філістимляни) — народи, що заселяли південну частину східного узбережжя Середземного моря у III–II тисячоліттях до н. е.

Як говориться у Святому Письмі, Господь заповідав Мойсеєві щодо “обитованої землі” (Палестини): “Ось я повганяю з-перед тебе аморіїв, ханаанян, хеттитів, перізіїв, хіввіїв та євусіїв. Бережися заключати союз із мешканцями краю, куди ввійдеш, щоб вони не стали тенетами для вас. Ба більш: ви мусите зруйнувати їхні жертовники, порозбивати їхні стовпи й порубати їхні ашери” — тобто зруйнувати поганських божків, символи язичницького поклоніння (*Вихід, 34 : 11–13*).

⁴⁷ Є р и х о н — давнє місто на північний захід від Єрусалима, на північ від Мертвого моря, неподалік від місця впадіння в це море ріки Йордан. Наприкінці II тисячоліття до н. е. Єрихон зруйнували прибулі на палестинську землю євреї на чолі з Ісусом Навином (по-єврейськи — Егошуа), який після смерті Мойсея перебрав провід над єврейським народом. У Біблії: “І сказав Господь Ісусові: ‘Ось даю тобі в руки Єрихон і його царя та його сильних войовників. Ви всі, здатні до війни, обійдете навкруги міста один раз; і так робитимете шість днів. Сім священників нехай несуть перед кивотом сім сурем з баранячого рогу, а дня сьомого обійдете сім разів навкруги міста, й нехай священники засурмлять. Як же засурмлять, то весь люд, як тільки почує знак трубний, хай кликне сильним голосом, і мури міста впадуть на землю, і народ увійде до нього там, де хто стояв”

(*Исус Навин, 6 : 2–5*). Так воно, за Біблією, і сталося. Звідси – відомий вислів: “єрихонська труба”.

⁴⁸ К а д е с – давнє місто в Паран-пустелі, на півдні землі Хаанаан (Палестина). Євреї тут, за Біблією, зупинялися табором у кінці першого року після виходу з Єгипту і звідси посилали людей на розвідину “заповітної землі”. (Див. про це у Біблії: *Числа, 13*).

⁴⁹ Д а м а с к – давня й сучасна столиця Сирії. “Згідно з переказами, Дамаск – це найстаріше місто світу” (*Барка В. Вершинок неба: Есеї. – Нью-Йорк, 1972. – С. 67*). У Біблії вперше згадується в книзі Буття 14 : 15.

⁵⁰ Г а л а д (Галаад) – гориста місцевість на схід від ріки Йордан, яка тягнеться майже до Саудівської Аравії.

⁵¹ А с с у р – Ассирія, давня держава у Північній Месопотамії, між ріками Євфрат і Тігр, зі столицею Ніневія. Перестала існувати в 605 році до н. е. – знищена військовою коаліцією на чолі з Вавилоном.

⁵² І ю д а – Юдея, найвірніша Законові Божому частина єврейського народу.

⁵³ С а л и м – “...так, за загальною думкою, називалося місце, згодом назване Єрусалимом” (*Никифор, архимандрит. Иллюстрированная полная популярная Библейская Энциклопедия. – Москва, 1891. – С. 616*).

⁵⁴ Порівняймо уривок, починаючи від цих слів і закінчуючи словами “Се говорить Єгова” (п’ять строф), із уривком Франкового оповідання “Сойчине крило”, написаного в лютому 1905 року, тобто в рік, коли створено поему “Мойсей”: “Тямиш той чудовий уступ у Біблії: степом проходила буря, та в тій бурі не було Єгови. Гуркотів грім, та в громі не було Єгови. Свистів вітер, та в вітрі не було Єгови. Гуло землетрясіння, та в землетрясінні не було Єгови. Та коли прояснилося, і засяло сонце, і повіяв легесенький легіт понад цвітами, – глянь, і в подуві того леготу був Єгова” (*Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах... – Т. 22. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 70–71*).

Той “чудовий уступ у Біблії” І. Франко, як це характерне для оповідання, передав довільно, своїми словами. Йдеться про те місце у Святому Письмі, в якому описано з’яву Господа пророкові Іллі на горі Хорив: “І ось прийшов Господь. Великий, потужний вітер, що розривав гори й торощив скелі, йшов перед Господом; та не у вітрі Господь! Після вітру стався землетрус, та й не у землетрусі Господь! По землетрусі – вогонь, та не й у вогні Господь! Після вогню – ти-хесенький, лагідний вітерець... Тоді заговорив... голос: ‘Чого ти тут, Ілле?’” (*Царі. – Кн. І. – 19 : 11–13*).

Це місце Святого Письма, щоправда, з ширшим контекстом, І. Франко цитує у своїй передмові до російського видання поеми “Мойсей” у перекладі П. Дятлова.

⁵⁵ Т е р е б і н т [а] (теревінф) — особливе дерево родини фісташкових, що росте в Палестині, Сирії, Саудівській Аравії та інших країнах південно-західної Азії. Стрічається також у південній Європі. “Одне з найкрасивіших дерев. Густина його листя, що становить його красу і славу, дає літом абсолютну тінь, тому це дерево в Св[ятому] Письмі нерідко називається “гіллястим”. Найважливіше в теревінфі — це терпентиновий сік, що витікає з дерева і являє собою високий сорт запавної смоли. За свідченням природодослідників, це дерево досягає тисячолітнього віку” (*Никифор, архимандрит. Иллюстрированная полная популярная Библейская Энциклопедия.— Москва, 1891.— С. 693*).

Із теревінтом порівнює себе у Святому Письмі персоніфікована Мудрість: “Мов той теревінт, я розпростерла галузки, і віття моє — віття слави й ласки” (*Сирах, 24 16*).

⁵⁶ І зловив би вас Маммон у сак...— Себто були б ви запропашені духом багатства, жадобою грошей. “Не можете Богові служити — і мамоні”, — сказано в Євангеліях від Матея (6 : 24) і від Луки (16 : 13).

⁵⁷ Щоб збільшити...— У виданні поеми 1905 року — “Щоб збільшати...”

⁵⁸ Ця строфа дуже співзвучна з першою строфою Франкової ліричної поезії “Ходить туга по голій горі...”, написаної в 1906 році — через рік після поеми “Мойсей”:

Ходить туга по голій горі,
Як туман по долині,
Сіє мрії й бажаня свої
По широкій пустині...

⁵⁹ Сипле цвіти...— У виданні поеми 1905 року — “Сипле квіти...”

⁶⁰ Єгошуа — єврейське найменування Ісуса Навина — помічника Мойсея і його наступника у проводі єврейського народу.

У Святому Письмі читаємо: “Після смерті Мойсея сказав Господь Ісусові Навини (синові Нуна), слугі Мойсея: ‘Мойсей, слуга мій, помер; тож устань, перейди оцею Йордан, ти й увесь цей народ, у землю, що я дав їм (синам Ізраїля)... Будь мужнім і хоробрим: ти-бо маєш передати цьому народові в посілість землю, про яку я клявся

їхнім батькам, що дам їм”. (*Ісус Навин, 1 : 1, 2, 6*). І він, Ісус Навин (Єгошуа), виконав, за Святим Письмом, заповіт Господа: увів євреїв у “заповітну землю”, успішно завоював її в битвах із місцевими язичницькими народами і розділив між дванадцятьма ізраїльськими колінами.

(Див. також примітку 47).

Помер Ісус Навин, за Біблією, маючи 110 років.

З приводу закінчення Франкової поеми Юрій Шерех пише: “...В останній пісні над трупами всіх головних дійових осіб, як Фортінбрас у “Гамлеті”, з’являється носій світла й справедливості Єгошуа” (*Шерех Юрій. Пороги й заборіжжя. — Харків: Фоліо, 1998. — Т. 2. — С. 88*). Цитовану статтю про поему І. Франка “Мойсей” автор назвав: “Другий “Заповіт” української літератури” (перший “Заповіт”, розуміється, Шевченків).

Образом Єгошуа І. Франко утверджує ідею, що провідник народу повинен діяти упевнено й рішуче, — такий керівник навіть із “номадів лінівих” із інертного люду, здатен “героїв створити”.

Н о м а д и — кочовий народ, часто — скотарі, що постійно міняють місця стоянки. “У древній період номадизм — переважний спосіб життя людей... У пізніші часи постійно з’являються нові номадні племена, в основному вихідці з азіатських степів (скіфи, сармати, гунни, угри, татари та ін.), що викликали великі переміщення народів” (*Словарь античности / Перевод с немецкого. — Москва: Прогресс, 1989. — С. 383*).

Дмитро Донцов у статті “‘Мойсей’ І. Франка” відзначає таку Франкову науку в поемі: “Нація, що прагне волі, мусить не зневірюватись, бути певною в тім, що її провадить Бог до її мети... Дізнаємося з поеми теж, що не скорше ввійде люд на вільну землю, аж вигине покоління Датанів, зневірених, оспалих, лінівих рабів” (*Донцов Д. Туга за героїчним: Ідеї і постаті літературної України. — Лондон, 1953. — С. 102–103*).

Слушну думку про коментовану поему висловив у статті “Філософські основи Франкового ‘Мойсея’ чеський і словацький літературознавець Мікулаш Неврлий: “...Франків ‘Мойсей’ є твором виразно національним, але одночасно — багатством вселюдських ідей і мотивів — є він також твором універсальним, і як такий належить до найглибших філософських творів світової літератури” (*Іван Франко — письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). — Львів: Світ, 1998. — С. 262*).

Сто років живе Франків “Мойсей” і проживе ще не одне століття. Кожне покоління по-своєму прочитуватиме цей мистецький шедевр, та кожне знаходитиме в ньому святі ідеали – національні і вселюдські.

Михайло ШАЛАТА

Список ілюстрацій
ЄВГЕНА БЕЗНІСКА,
заслуженого художника України,
лауреата Національної премії України
імені Тараса Шевченка

- c. 46 **Мойсей.** 1966. Лінорит, 32 × 45.
- c. 48 **Пролог.** 1969. Лінорит, 65 × 58.
- c. 52 **“Чи пророцькі слова перейшли в кров і душу дитині?”** 1968.
Лінорит, 58 × 24.
- c. 56 **“Звільна, плавно ступаючи, йдуть...”** 1968. Лінорит,
75 × 41,5.
- c. 66 **“І служитиму зайцю гніздом...”** 1967. Лінорит, 50 × 37.
- c. 72 **“І з’їдливо сказав Авірон...”** 1967. Лінорит, 68 × 51.
- c. 94 **“Хто ти, вороже?..”** 1969. Лінорит, 50 × 37.
- c. 99 **“Один з предковічних гігантів...”** 1968. Лінорит, 47 × 59.
- c. 121 **“Ще момент...”** 1969. Лінорит, 58 × 35.
- c. 122 **“Задуднять — і пустині пісок на болото замісять...”** 1969.
Лінорит, 72 × 42.
- c. 123 **“І підуть вони в безвість віків...”** 1969. Лінорит, 59 × 47.

ЗМІСТ

Сучасні акценти у поемі Івана Франка “Мойсей” <i>Дмитро Павличко</i>	5
Передмова Івана Франка до другого видання	31
М о й с е й	45
Розділ I	50
Розділ II	53
Розділ III	55
Розділ IV	60
Розділ V	63
Розділ VI	67
Розділ VII	71
Розділ VIII	74
Розділ IX	78
Розділ X	81
Розділ XI	86
Розділ XII	89
Розділ XIII	91
Розділ XIV	95
Розділ XV	98
Розділ XVI	102
Розділ XVII	107
Розділ XVIII	110
Розділ XIX	114
Розділ XX	119
Коментарі. <i>Михайло Шалата</i>	125
Примітки. <i>Михайло Шалата</i>	130
Список ілюстрацій Євгена Безніска	141

Літературно-художнє видання

Серія “Класика”

Іван ФРАНКО
МОЙСЕЙ
поема

Автор вступної статті
Дмитро Павличко

Редагування, коментарі
та примітки
Михайла Шалати

Ілюстрації
Євгена Безніска

Редактор *С. В. Цушко*

Художнє оформлення *Л. В. Міщук*

Технічний редактор *Т. М. Мацапура*

Коректори *Н. О. Дорожкіна, А. М. Зубар*

Комп'ютерне верстання
Ю. В. Копаня, О. Є. Кочубей

Підписано до друку 6.12.2010 р. Формат 70x100¹/₃₂.
Гарнітура Петербург. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 5,80. Обл.-вид. арк. 4,92.
Наклад 3000 пр. Зам. 10-44.

Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ.
Адреса видавництва:
04071, Київ-71, вул. Межигірська 7/16 д.
Тел. (044) 425-12-75, 425-04-96. E-mail: mail@pulsary.com.ua
<http://www.pulsary.com.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 585 від 05.09.2001 р.

Видруковано у ВАТ "Поліграфкнига"
корпоративне підприємство ДАК "Укрвидавполіграфія"
03057, м. Київ, вул. Довженка, 3
Зам. №

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 30895 від 23.01.2008 р.

Франко, Іван.

Ф83 Мойсей: поема / Іван Франко; авт. вступ. ст. Д. Павличко;
комен. та прим. М. Шалата.— К. : Унів. вид-во ПУЛЬСА-
РИ, 2010.— 144 с. : іл., портр.— (Серія "Класика").

ISBN 978-966-8767-70-8 (серія)

ISBN 978-966-2171-82-2

Твір високого громадянського і філософського звучання,
що й через 100 років після написання не лише не втратив свого
значення, а, навпаки, надзвичайно актуальний в час нелегкого
формування нашої національної волі й державницької свідо-
мості як пристрасне послання поета до свого народу.

ISBN 978-966-2171-82-2

ББК 84.4УКРІ

9 789662 171822